

KRIZA U KOJOJ ŽIVIMO – OPOMENA ALI I ŠANSA ZA REGIONALNI RAZVOJ I PREKOGRANIČNU SARADNJU¹

Petar, M. Anđelković²
Ivan Baščarević³

Apstrakt: Drevni mudri, kineski narod, krizu tumači na dva načina: kao opomenu - opasnost, ali i dobru priliku. Kriza je uvek opasnost da se nešto, posebno sistem, uruši. Ali je kriza i opomena iz koje treba izvući pouku i stvoriti šansu za novi uzlet. Da li smo iz ove krize izvukli pouku? Doba u kome živimo je doba informacija. Živimo u vremenu u kome gotovo svaka informacija u deliću sekunde putuje s jednog na drugi kraj sveta, a da istovremeno nismo sigurni u njenu verodostojnost. Naše vreme informacije pretvorilo se u vreme manipulacije, a najbolje i najuspešnije sredstvo za manipulisanje i vladanje jeste strah. Ovu pandemiju virusa zvanog covid-19, ma kakva bila priroda njegovog porekla, možemo nazvati i pandemijom straha. Krizne situacije, na to su upozoravali mnogi veliki mislioci poput Bodena ili Hobsa, a najbolje Karl Šmit u svojim teorijama vanrednog stanja i diktature, predstavljaju osnovu razumevanja politike i teorije države ali i kriza u koje čovečanstvo, kako je i Marks uostalom govorio, neminovno ulazi. U kriznim situacijama, jasno se kao na dlanu ("ne pada sneg da pokrije breg, već da svaka zverka pokaže trag") vide svi promašaji pogrešnih politika i odluka, tako da je i ova nova epidemija isterala na površinu sve boljke našeg društva – od vulgarne manipulacije medijima iz političkih ciljeva, preko generisanja „lažnih vesti“, pa sve do velikog nepoverenja građana u zvanične institucije. Osnovna ideja rada ide ka tome da ukaže na potrebu, da u vremenima krize kakva je ova, a i kakve se očekuju u budućnosti, neophodno jačati nacionalnu ekonomiju i više se oslanjati na saradnju sa susednim državama.

Ključne reči: Pandemija, kriza, neokolonijalizam, vanredno stanje, nacionalna ekonomija

¹Rad je rezultat istraživanja na projektu III 47023 Kosovo i Metohija između nacionalnog identiteta i evrointegracija, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

²profapetar@gmail.com

³ivanbascarevic80@gmail.com

Uvod

Siromašne zemlje nisu siromašne zbog svojih siromašnih ljudi, nego zbog svojih bogatih ljudi.

Ha-Džun Čang

Već trideset godina kontinuirano traje poslednji talas ideološkog propagandnog ludila kojim pokušavaju da nas ubede kako je država nepotrebna, prevaziđena, retrogradna i štaviše po sebi opasna forma. Ta ideologija okupirala je univerzitete, javni prostor, medije. Imajući u vidu činjenicu da je danas u globalnom svetu na delu novo ropstvo, neokolonijalno ropstvo koje se ostvaruje preko multinacionalnih korporacija i svetskih organizacija poput MMF i Međunarodne svetske banke, potenciramo da je ekonomska bezbednost države jedna od najvažnijih. Krize koje su počele da potresaju kapitalizam, rast nezaposlenosti i ratovi koji su sve brutalniji i koji se vode sve razornijim oružjem, usloveli su da čoveka počine da muči osećaj nesigurnosti, nemoći, beznađa i straha. U ovakvim društvenim uslovima života, u uslovima potpune dominacije kapitalističkog oblika proizvodnje, čovek, koji inače ima potrebu za povezanošću sa svetom izvan sebe i potrebu za izbegavanjem samoće, biva sveden na puku individuu, potpuno otuđenu i ispražnjenu ličnost, lišenu kreativnosti, usamljenu i mentalno dezintegrisanu osobu, koja gubi polet, strast, žudnju za stvaranjem i menjanjem sveta oko sebe.

Nijedna zajednica, posebno u trenucima krize, ne sme sebi dozvoliti nemogućnost da na efikasan način deluje, zaštititi svoje stanovništvo i odbrani ga od spoljnih i unutrašnjih egzistencijalnih izazova kao što su: vojne agresije, građanski ratovi, terorizam, klizanje u anarhiju, ili prirodne katastrofe, uključujući naravno i biološke opasnosti poput korona virusa. Jedina politička forma koja to može da uradi i koja to radi, ukoliko praktikuje u potpunosti svoj suverenitet, jeste definisana politička zajednica, odnosno država. Krizne situacije, na to su upozoravali mnogi veliki mislioci poput Bodena ili Hobsa, a najbolje Karl Šmit u svojim teorijama vanrednog stanja i diktature, predstavljaju osnovu razumevanja politike i teorije države ali i kriza u koje čovečanstvo, kako je i Marks uostalom govorio, neminovno ulazi. U kriznim situacijama, jasno se kao na dlanu ("*ne pada sneg da pokrije breg, već da svaka zverka pokaže trag*") vide svi promašaji pogrešnih politika i odluka, tako da je i ova nova epidemija isterala na površinu sve boljke našeg društva – od vulgarne manipulacije medijima iz političkih ciljeva, preko generisanja „lažnih vesti“, pa sve do velikog nepoverenja građana u zvanične institucije. Da li je ekonomija, kojom vlada svemoćna i "nevidljiva ruka tržišta, kao što to misle oni koji fanatično veruju u svete dogme "turbokapitalizma" (Dijego Fuzaro), društvena vrednost po sebi, iznad koje ne postoji ništa drugo, nikakva druga vrednost, poput nacije i nacionalne solidarnosti na primer?

KRIZA U KOJOJ ŽIVIMO – OPOMENA ALI I ŠANSZA ZA REGIONALNI RAZVOJ I PREKOGRANIČNU SARADNJU

1. Ekonomska (ne)bezbednost u savremenom društvu

Ekonomska kriza koja trese Planetu već nekoliko godina je svetu demonstrirala kakvu nevolju može da stvori „nevidljiva ruka tržišta, ako se ostavi bez kontrole. Ekonomska pitanja, dakle, postala su neotuđivi deo predstava o nacionalnoj bezbednosti. U jednom broju država u prvi plan se postavlja pitanje bezbedne dostave sirovina, kao i bezbednost i sredstava za dostavu tih sirovina (gasovodi, naftovodi, a u poslednje vreme i vodovodi). U drugim državama, opet, u prvi plan se stavlja težište na zaštitu od ekonomske špijunaže, a kod trećih težište je na ekonomskom suverenitetu. Jasno je da ovde interesi diktiraju i prioritete državne i nacionalne bezbednosti. Nekada se pod pojmom bezbednosti prvenstveno mislilo na fizičku zaštitu teritorije države od spoljašnjeg oružanog napada. Iako i ovaj aspekt nije prevaziđen ni danas, pre svega kod malih, malo naseljenim i sirovinama bogatih država, shvatanje pojma bezbednosti je evoluirao u nove pravce i sadržaje. U tom smislu važno je naglasiti da je već tokom XVIII veka, u Velikoj Britaniji, počelo da dominira mišljenje da je bezbednost države neodvojiva od ekonomskog blagostanja, u prvom redu od trgovine. Uopštavanje ovog shvatanja poznato je kao teorija i praksa merkantilizma. Merkantilizam je skup ideja o ekonomskoj politici koji je dominirao evropskim zemljama od šesnaestog do kraja osamnaestog veka. Osnovna ideja merkantilizma je da se bogatstvo jedne zemlje zasniva na količini novca (plementitih metala) u njenom posedu i da je stoga potrebno da država preduzme sve mere koje će povećati njegov priliv u zemlju i smanjiti njegov odliv iz zemlje. Merkantilizam ne predstavlja koherentnu ekonomsku teoriju, pa ni koherentan program ekonomske politike, već skup srodnih ideja o tome kako regulisati ekonomsku aktivnost kako bi se povećala količina novca u zemlji⁴. Neke mere merkantilističkog pravca su: država treba da svim sredstvima podstiče izvoz, a destimulise uvoz; radi podsticanja izvoza treba formirati državne trgovinske korporacije⁵, sa stranim zemljama sklapati trgovinske ugovore o privilegovanom položaju, otvarati trgovinska predstavništva i slično; carine treba da budu visoke na finalne proizvode, a niske na uvoz

⁴Ovde se kao ključno pitanje za svaku zemlju u razviju postavlja pitanje koji model razvoja odabrati. Onaj u duhu programa reformisanja privreda baziranih na *Vašingtonskom dogovoru* (koji je razrađen krajem 80-ih godina HH veka i prvo primenjivan u zemljama Latinske Amerike), a kuda sve to vodi možemo da vidimo i iz iskustva Meksika. Meksiko je, sprovodeći neoliberalni program reformi, doveden u stanje velike spoljne zaduženosti (dužničko ropstvo), a zatim je bio prisiljen, kako bi dobio kredite od MMF-a i SAD, da američkim kompanijama garantuje izuzetno povoljne uslove investiranja. Inostrane investicije usmeravaju su u takozvane makila-dore (maquiladoras), odnosno lanac američkih preduzeća izgrađenih duž granice sa SAD. Ta preduzeća su eksteritorijalna, oslobođena su plaćanja poreza u meksički budžet, radnici rade u teškim uslovima za mizerne nadnice i u ovim preduzećima nije dozvoljeno osnivanje sindikata. Šteta koju Meksiko ima od *makiladora* procenjuje se da iznosi oko 15 milijardi dolara godišnje, zaposleni rade u ropskim uslovima, a ogromna masa stanovništva živi u uslovima bede koja nije zabeležena u Meksiku ni u vreme diktature Diasa (krajem HIH i početkom HH veka). Sa druge strane, na elemente uspešnog razvoja Japana (posle Drugog svetskog rata) i zemalja Jugoistočne Azije (poslednjih decenija) jeste strategije razvoja koja se oslanjala na marljivost građana, malu ličnu i zajedničku potrošnju i visoku stopu štednje. Pored toga, rast se podsticao i potcenjivanjem vrednosti domaćeg novca, zaštitom domaćih proizvođača, dobrim obrazovnim sistemom i postizanje konsenzusa kroz prepoznavanje kolektivnog interesa. Sličnim modelom razvoja Kina poslednje dve decenije 85% investicija finansira iz domaće štednje (15% otpada na strane investicije) i godinama beleži dvocifrene stope rasta. O tome šire u (Dušanić, 2008, str. 125)

⁵U Srbiji se upravo desilo suprotan trend. Srbija je rasprodala i zatvorila svoje velike trgovinske lance i najveći broj velikih trgovinskih lanaca je u rukama stranaca, od Hrvata do Nemaca.

sirovina⁶; radi ograničavanja uvoza treba koristiti i uvozne kvote i dozvole, manipulirati kursom stranog novca itd; zemlja treba da postigne ekonomsku samodovoljnost, pa u tome cilju treba podizati domaću proizvodnju povlasticama i podsticajima raznih vrsta⁷. Naravno kao najvažnije pitanje nacionalne ali i ekonomske bezbednosti je i pitanje privatizacije društvenog (državnog) kapitala u skladu sa "preporukama" MMF.

Najbolji primer kako to čini MMF, daje nam Grejam Dankli, u sjanoj knjizi Slobodna trgovina – mit, stvarnost i alternative, na primeru Bolivije. Cena robe podiže se oskudicom. Pre nego je Evo Morales preuzeo vlast u Boliviji, ogranak američke firme Beshtel je u saradnji sa lokalnom elitom privatizovao vodovod, a u cilju „odbrane preduzetničkog prava na profit“ usvojen je zakon o zabrani skupljanja kišnice (!), posle čega je cena vode „podivljala“. Nakon izbijanja masovnih građanskih nemira, oružanih sukoba i demonstracija, „posao“ je propao. Mi, „blaženi“, verujemo da se ovakve stvari dešavaju drugima, „tamo daleko“ i u drugo vreme. Ali, nema populacije, prostora i vremena van interesne sfere kapitala. „Kapitalizam je obožavanje kulta *sans réve et sans merci* (bez sna i bez milosti). U njemu nema „vikenda“, nijednog dana koji ne bi bio njegov praznik, u najstrašnijem smislu.“ „Čuvena Velika trojka iz Evrope: Suez, Vivendi i Thames lobiraju u svetskim institucijama, uključujući i STO, da im se omogući „tržišni pristup“ vodosnabdevanju. MMF, Svetska banka i ostali globalizatori teraju države na privatizaciju vodnih resursa putem programa strukturalnog prilagođavanja, koji se onda prodaju Velikoj trojci. (...) To u praksi znači monopol nad određenim izvorom vode, te stoga transnacionalne korporacije pokušavaju da zatvore obližnja vrela ili da „privatizuju kišu“. (Dankli, 2005, str. 128).

Opet za pouku je i drugi primer koji navodi isti autor. Direktor Svetske banke Džejms Volfenson je sve iznenadio priznanjem da je socijalistička, neglobalizovana Kuba oslanjanjem na vlastite snage ostvarila najviši nivo RUŽ-a70 u Latinskoj Americi iako je ignorisala savete ove institucije! Nasuprot tome, crnci u SAD imaju niži očekivani životni vek iako SAD ima daleko veći BNP71 po glavi stanovnika. Ovi natprosečni rezultati RUŽ proističu prvenstveno iz aktivnosti države, neoslanjanja na trickle down teoriju, ranog i sveobuhvatnog investiranja u obrazovanje, zdravstvenu zaštitu i osnovnu infrastrukturu, postizanje visokog standarda u ishrani i proizvodnji hrane, kao i specifičnim programima za žene i ostale ugrožene grupe. Ostala istraživanja takođe sugerišu da je stanovništvo siromašnijih zemalja lakše zadovoljiti, da veću sreću donose relativna jednakost prihoda,

⁶I u ovom segmentu Srbija ide suprotnim smerom. Srbija velikim delom izvozi sirovine, recimo drvenu građu a uvozi finalne proizvode, lamperiju, nameštaj pa čak i čačkalice.

⁷Načelno pitanje koje se u vezi sa tim postavlja vezano je za obezbeđenje velikih povlastica inostranom investitoru. Primer koji navodi Dušanić je vrlo simptomatičan i iz njega se mogu izvući ozbiljne pouke: Predsednik Srbije, Boris Tadić je u decembru 2009. godine (u pratnji ministra ekonomije M. Dinkića) otvorio u Prokuplju fabriku za proizvodnju kablova za autoindustriju u okviru nemačke kompanije *Leone*. Na toj lokaciji ranije je postojala fabrika azbestnih proizvoda *Fiaz* koja je ovoj nemačkoj kompaniji prodana za 56 miliona dinara (oko 600 hiljada evra). Kompanija *Leoni* zaposlila je 350 radnika čija zarada iznosi 15.300 dinara (oko 160 evra) mesečno – što je manje od 50% prosečne zarade u Srbiji, a Vlada Republike Srbije dodelila je kompaniji *Leone* 6,5 miliona evra na ime podsticaja inostranim investitorima i po 5.000 evra po novootvorenom radnom mestu. Nije teško izračunati da od sredstava, na ime podsticaja inostranih investitora, države Srbije (tačnije novcem njenih poreskih obveznika) nemačka kompanija *Leoni*, ne samo da odmah dobija nazad sredstva koja je platila za fabriku, nego joj preostaje još novca kojim može da celu deceniju (deset godina) isplaćuje zarade zaposlenima u fabrici u Prokuplju. (Dušanić, 2008, str. 124). Dakle, za nacionalnu a li ne i komradorsku elitu je vrlo važno da se okrene razvoju nacionalne ekonomije i podsticajna sredstva više usmerava u domaće kompanije a ne strane.

KRIZA U KOJOJ ŽIVIMO – OPOMENA ALI I ŠANSZA ZA REGIONALNI RAZVOJ I PREKOGRANIČNU SARADNJU

demokratsko učešće i poverenje, te da je češći slučaj da sreća pokrene rast, nego obratno. Indeks RUŽ opovrgava mit da su brzi ekonomski rast i globalizacija nužni na planeti Zemlji. On takođe pokazuje da alternativni modeli razvoja, zasnovani na dobro usmerenoj državnoj politici, mogu po društvo biti bolji od modela koji se zasnivaju isključivo na slobodnoj trgovini.“ (Isto, str. 129). Prema tome jasno je da najveći deo „uloženog“ kapitala od strane MMF-a i Svetske banke, na ove ili one načine vraća se transnacionalnim kompanijama, ali jedno „parče“ ostaje i lokalnoj eliti. „Oni su doneli odluku da će im biti bolje da igraju ulogu elite trećeg sveta nego da rukovode vlastitom tamnicom. Pa se oni sada lepo bogate. To je tržišna ekonomija. „Stoga nije pogrešno smatrati da je cilj pomoći da „korumpira“ vladajuće klase. Zato je potrebno osmisliti pomoć tako da postane trajna, bez pripreme za njen nestanak kroz dosledan razvoj. Dug se gomila i prebacuje na teret stanovništva, tako što se guši upravo ono u šta su mudre zemlje poput Malte i Singapura ulagale – obrazovanje, zdravstvo i infrastruktura.

Šta se danas dešava sa ljudima u savremenom svetu. Najbolju sliku daje nam Sauns u prosto rečenici gde kaže: „Ja sam jeftin rob koji cvrkuće“ (Sauns, 2012, str. 109). *Egzistencijalna nesigurnost, u celom svetu, strah od gubitka posla, stvara klasu očajnih ljudi koji su prinuđeni da rade gotovo u ropskim uslovima. Pozivajući se na istraživanje koje je sprovedla Australijska fondacija „Hodaj slobodno“ („Walk Fre“ Foundation) a koja je objavila rezultate svog istraživanja o broju robova na svetu i po kojoj planeti, danas u ropstvu⁸ živi više od 45 miliona ljudi, Igor Milanović, analizira stanje u Srbiji i smatra da skoro 0,5 odsto stanovnika je u statusu klasičnih robova. Kriterijumi Fondacije za određivanja ropstva jesu: prinudni rad, trgovina ljudima, dužničko ropstvo, prisilni brak i komercijalno seksualno iskorišćavanje. Po ovim kriterijumima, u Srbiji živi 28.700 robova, što čini 0,404 odsto ukupnog stanovništva. Zahvaljujući ovom rezultatu, Srbija je stavljena na 32. mesto svetske liste, od 187 država. Međutim, budući da kriterijumi fondacije „Hodaj slobodno“ ne obuhvataju oblike pokornosti u kojima nema primene ili pretnje silom, Srbija je prošla relativno dobro. Da su obuhvaćeni svi oni koji moraju da rade za platu nižu od zagarantovanog minimalca (koji ni sam nije dovoljan za život), kao i oni koje poslodavac uopšte ne plaća, Srbija bi se nalazila na samom vrhu ove neslavne liste. Dakle, zaključuje ovaj autor, iako je robovlasništvo je zvanično ukinuto, ali izgleda da ono uprkos tome i dalje postoji u našoj državi (Milanović, 2016).*

Nažalost, moramo da se složimo sa ovim autorom, i ono što je posebno poražavajuće jeste to što za razliku od mnogih drugih, posebno evropskih zemalja, Srbija se uopšte ne trudi da smanji broj sopstvenih građana koji su dospeli u moderno ropstvo. Rad za ponižavajuće nisku platu ili bez ikakve plate, kao i rad u nehumanim uslovima, posebno u

⁸Aristotel u svojoj Politici, između ostalog, govori o tome da je rob onaj koji nema društvene veze i stalni posao, što rezultira upotrebljivošću svuda i na svaki način. S druge strane, slobodni čovek je onaj koji sklapa mnoge društvene veze i ima brojne obaveze prema drugima, prema polisu i mestu u kojem živi. (Aristotel, 1984). Dakle, pouka jeste da se sloboda ne gradi kao neka vrsta autonomije nestalnog atoma, lišenog etničkih korena i teritorijalnog ukorenjavanja. Sloboda se gradi kroz veze s mestima i ljudima.

stranim kompanijama⁹, moraju da se smatraju jednim od oblika robovlasništva, pogotovo što zbog visoke stope nezaposlenosti radnici najčešće nemaju alternativu. Da je smisao liberalne ideologije danas koji dominantni model "razvoja" da ne služi sopstvenom narodu, već da država bude u službi kompanija protiv naroda, može se videti i na primeru Zakona o radu koji je usvojen u Srbiji. Tako je u njemu Vlada Srbije prihvatila je 80 odsto preporuka dobijenih od Saveta stranih investitora – počev od "veće fleksibilnosti" u korišćenju ugovora na određeno vreme i prekovremenog rada, pa do "omekšavanja" pravila za zaposlene trudnice i td... Bojan Jovanović u studiji *Od krize kulture do kulture krize* piše da je naše društvo danas karakteristično po proizvodnji ideologije koja dovodi do nemoći kulture, a koja se, zatim, transformiše u kulturu krize. Tako je ne samo zbog delovanja kompradorskih formacija već i zato što kultura nije razvila odbrambene snage protiv takvog činjenja. Kako Bojan Jovanović uočava, „kriza kulture dovodi u pitanje ne samo određenu kulturu, već i sam obrazac kulture kao stvarnosti izgrađene u čovekovom samopotvrđivanju nasuprot prirodi“ (Jovanović, 2016). Svakako da ovo zapažanje sa kojim se slažemo možemo preneti na sve segmente društva, od politike, obrazovanja a posebno ekonomije. Upravo delovanjem kompradorskih formacija posebno "opslužujuće inteligencije"¹⁰ oblast ekonomije postala je dominantna način za porobljavanje ljudi ali i čitavih naroda. Stoga, savim opravdano, jedan od najuticajnijih mladih filozofa danas Dijego Fuzaro, originalno, umesto termina globalizacija koristi termin *glebalizacija*¹¹.

Dakle, jasno možemo zaključiti da u uslovima ekonomske nebezbednosti, koja posebno jača u uslovima krize, koje su sve češće i sve jače, priče o ljudskim pravima, demokratiji slobodama ostaju samo prazne priče bez realne osnove. U takvim uslovima jačaju svi vidovi poroka, od kriminala do prostitucije. Ekonomska nesigurnost uzrok je sveopšte nesigurnosti što dovodi do toga da su ljudi spremni sebe da "prodaju" kako telesno tako i intelektualno, i onda jasno vidimo koliko je veliki Njegoš bio u pravu stavom da "Strah životu kalja obraz često".

2. Centralizacija i(ili) regionalizacija

Jedno od najvažnijih pitanja koja se tiču razvoja svake države jeste pitanje da li razvoj treba zavisati na jačanju centralizovanih institucija ili razvoj bazirati na regionalizaciji i

⁹O tome smo pisali u radu Anđelković, P. Nedeljković, R. (2017) Radno (ne)pravo u Srbiji – Od domaćinskog ka slugarskom narodu, Međunarodni tematski zbornik Nacionalno i međunarodno pravo – aktuelna pitanja i teme, Pravni fakultet Kosovska Mitrovica

¹⁰Funkcija opslužujuće inteligencije (*service intellectuals*) jeste da dominantnoj grupaciji omogući da ostvari ciljeve s minimumom nasilja. Recimo, neko društvo treba desuverenizovati i deindustrijalizovati, kako bi se pretvorilo u izvor jeftinih sirovina i jeftine radne snage. Opslužujuća inteligencija će, dakle, nastojati da objasni stanovništvu da je privatizacija + integracija u EU najbolji način da se dotično društvo „modernizuje“ i postane istinski uspešno i demokratsko (Slobodan Antoni, Opslužujuća inteligencija,

<https://stanjestvari.com/2018/06/26/antonic-opsluzujuca-inteligencija/>

¹¹U svojoj najnovijoj knjizi *Glebalizacija . Klasna borba u vreme populizma*, italijanski filozof Dijego Fuzaro upotrebljava termin GLEBALIZACIJA (Glebalizzazione). Reč je o originalnoj kovanici kojom autor razobličava floksule zvane "globalizacija" i "mondijalizacija" i pokazuje da je njihova prava namera ukidanje ljudskih prava. Glebalizacija otkriva da je globalizacija u stvari serijska proizvodnja savremenog roblja, slabo plaćenog, u privremenom radnom odnosu, u stanju nesigurnosti. Glebalizacija u pravo podrazumeva proces širenja siromaštva u svetu kao direktne posledice fenomena ekonomske globalizacije. Pečat, br. 599., 20. 12. 2019.

KRIZA U KOJOJ ŽIVIMO – OPOMENA ALI I ŠANSZA ZA REGIONALNI RAZVOJ I PREKOGRANIČNU SARADNJU

ravnomernom regionalnom razvoju. Devedesetih godina XX veka i tokom prve decenije XXI veka liberalna koncepcija organizacije prostora „obogaćena“ je ideologijom novog regionalizma. Dinamični procesi globalizacije doveli su u pitanje regulatorne kapacitete države i nametnuli autonomnu tržišnu logiku kao jedini razvojno - produktivni pristup. Čitava jedna industrija sa ogromnim brojem protagonista trudila se da dokaže kako je nacionalna država zastarela forma prostorne organizacije i kako je neopohodna njena teritorijalna reorganizacija, kako bi privreda bila sposobna da se prilagođava stalnim promenama na tržištu. Navodno, zahtevi fleksibilnosti su najvažniji.

Posle pada Berlinskog zida i propasti istočnoevropskih socijalističkih sistema nastuplo je doba neoliberalnog trijumfalizma. Posle Ugovora iz Mastrihta i produblivanja evropskih integracija promenjena je organizacija političkog prostora, politički procesi dobijaju potpuno nove dimenzije. U procesima širenja EU stvorena je kontinentalna, supranacionalna politička tvorevina, koja nije država, i u kojoj postoji svakodnevne interakcija između različitih nivoa vlasti (lokalnih, nacionalnih, supranacionalnih). Lokalne jedinice imaju direktan pristup evropskim institucijama, lokalne politike ne formiraju se na osnovu međudržavnih ugovora. Subnacionalne jedinice, navodno, utiču na evropske politike preko svakodnevnih interakcija sa drugim nivoima vlasti iz raznih država. U neoliberalnoj ideologiji regionalna država predstavlja se kao efikasan kompromis između države i tržišta, koji su, navodno, potpuno suprotni principi socijalne organizacije. Produblivanje evropskih integracija predstavlja izazov nacionalnoj državi kao primarnom regulatoru i kontroloru ekonomskog upravljanja i sidru kulturnog identiteta. Region kao subnacionalni entitet, po ovom konceptu, osnovna je ekonomsko-politička jedinica. Samo lokalna i regionalna regulacija može u savremenim uslovima da obezbedi postojanje efikasne ekonomije, koja je sposobna da bude konkuretna na svetskom tržištu. U postfordističkim oblicima akumulacijskih strategija ekonomski uspeh počiva na intenzivnoj upotrebi znanja. Region je teritorijalna jedinica koja omogućava privrednim akterima da budu što efikasniji, da razvijaju sposobnost učenja i brzog prilagođavanja promenama koje se moraju predviđati i uočavati u ranoj fazi. Država je neuspela, tvrde regionalisti, moraju se tražiti novi modeli upravljanja.

U ideologiji novog regionalizma mikroekonomski pristup dominira nad makroekonomskim. Državna intervencija je štetna, javna intervencija je neophodna, ali na strani ponude. Treba podsticati kreativnost, širenje znanja i inovativnost preduzeća. Ističe se značaj kulture i sposobnost rapidnog prilagođavanja proizvodnih faktora kako bi se iskoristile pogodnosti koje nude inovacije i pojačano segmentiranje tržišta i socijalnih odnosa. Radi se o kompleksnoj institucionalnoj infrastrukturi stvorenoj u specifičnom lokalnom miljeu, formiranom dugim istorijskim razvojem. Ovakve nematerijalne prednosti ne mogu se lako kopirati, one se sporo formiraju. Način na koji su ekonomski akteri uklopljeni u lokalnu sredinu utiče na njihovu ekonomsku uspešnost. Tržišta ne prihvataju geografske limite nacionalnih država, nova organizacija prostora naglašava globalni i subnacionalni nivo. Ako centralna vlast ne omogući globalni prosperitet najuspešnijih regiona, stradaju svi u toj državi. Regionalna struktura omogućava brze lokalne odgovore na globalne izazove. U uspešnim regionima postoji kultura civilne autonomije, razvijen socijalni kapital, inicijativa u svim oblastima društvenog i ekonomskog života, kultura reciprociteta i

poverenja koja podržava asocijativne ekonomije i kreativne potencijale. U zaostalim regionima postoji dominacija mita, siromašni socijalni kapital, zavisnost od države i sl. Sinergija različitih faktora dovodi do uspeha, među kojima je i karakter društvenog poretka. Radikalni regionalisti predlažu disperziju državnih i javnih institucija u jednakom obimu kroz celu naciju. Država kao organizovani poredak više ne odgovara savremenim uslovima, region je prostorni okvir za rešavanje savremen krize kapitalističkog sistema.

Regionalizacija je bila naročito atraktivan koncept u Evropskoj uniji, sve do izbijanja finansijske krize 2007/2008. Kao što se moglo i očekivati, organizacija evrozone u kojoj ne postoji država koja deluje na istom nivou kao i tržište, dovela je do ogromnih teškoća. Katastrofa je izbegnuta, bar za neko vreme, zahvaljujući aktivnostima nacionalnih država koje su bile suprotne neoliberalnim doktrinama. Tržište i država nisu suprotstavljeni koncepti, kako tvrde neoliberali, naprotiv, oni se dopunjavaju. Radikalna decentralizacija počiva na uverenju da tržište savršeno funkcioniše, što nikada nije slučaj. Sve veći broj ekonomista ukazuje da slobodno tržište nikad nije postojalo, niti će postojati. Ako se država potisne iz ekonomije i funkcionisanje privrede u potpunosti prepusti tržišnom automatizmu kriza je neizbežan rezultat. Kada se odlučuje o teritorijalnoj organizaciji vlasti, o tome treba voditi računa.

Kritičari ideologije regionalizma ističu da klasične forme upravljanja još nisu zastarele, način upravljanja je promenjen zbog promene odnosa moći. Neko mora da posreduje između partikularnog i univerzalnog, celina se ne integriše kao rezultat spontanog delovanja aktera koji konkurišu jedni drugima. U savremenim uslovima ekskluzivne grupe formulišu javni diskurs. Mreže su nestabilne i ne mogu da deluju bez podrške teritorijano konstituisanih institucija. U mrežama dominiraju elite a niži slojevi na participiraju. U tako organizovanom sistemu ne postoje demokratska reprezentativnost i odgovornost, ne primenjuju se formalna pravila, zaobilaze se demokratske procedure, ne zna se ko je zastupljen, participacija se odvija kooptiranjem ili po pozivu. Argument regionalista da država onemogućava političku participaciju i da je za razvoj demokratije neophodna radikalna decentralizacija je puka ideološka floskula. Neoliberalna tranzicija na Zapadu demontirala je državne insitucije i organizaciju prostora koji su imali za cilj ostvarivanje kakve-takve jednakosti. Potiskivanje države iz ekonomije obesmisliło je demokratske procedure, tržište je postalo suvereno, a ne narod, sve veći broj birača apstinira. Decentralizacija je, tobože, trebala da omogući širu participaciju, a efekat u stvarnosti je bio jačanje apatije i depolitizacije, građani ne žele da učestvuju u radu institucija u kojima se ništa ne odlučuje. Demokratski izabrana predstavnička tela, nacionalna i subnacionalna, nemaju političku moć, glavni politički akteri su velike korporacije. Cilj neoliberalnog poretka je da privatni oblici moći dominiraju nad javnim.

Iskustvo SFRJ je školski primer kako preterana decentralizacija može biti destruktivna. Razgradnja savezne države i prenošenje suvererniteta na republike važni su uzroci propasti druge Jugoslavije. Svi politički pokreti i organizacije imaju svoje viđenje organizacije prostora koje najviše odgovara ostvarivanju njihovih interesa i ciljeva. Zadatak politički mislećih ljudi u Srbiji je da autonomno razviju koncept teritorijalne organizacije vlasti koji najviše odgovara našim potrebama. Ne smemo se ponovo upustiti u nekritičko preuzimanje neoliberalnih modela kao što je učinjeno posle 2000. god. Sledeća faza

KRIZA U KOJOJ ŽIVIMO – OPOMENA ALI I ŠANSZA ZA REGIONALNI RAZVOJ I PREKOGRANIČNU SARADNJU

destrukcije naše države biće obrazlagana obilnom upotrebom regionalističke ideologije. Neoliberalne reforme u Srbiji biće dovršene tek kada bude u potpunosti poništen narodni suverenitet. Pandemija virusa kovid-19 još jednom je pokazala koliki je značaj nacionalne države. Od nove biološke opasnosti stanovništvo nisu spasavale ni supranacionalne političke tvorevine poput EU, ni subnacionalni regioni, već države. Srbija posle petooktobarskog prevrata (2000), sa decenijskim zakašnjenjem u odnosu na druge postsocijalističke privrede, pristupa ekonomskoj tranziciji. Bila je to i prilika da se izvuku pouke iz iskustava drugih zemalja, te izbegnu greške, zablude i lutanja. Nažalost, to nije učinjeno i reformisanje srpske privrede zasnivalo se na neadekvatnoj teoriji (neoklasična ekonomska misao), samoubilačkoj strategiji (neoliberalna šok terapija) i pogrešnoj ekonomskoj politici (Vašingtonski dogovor).

Ovakav način reformisanja postsocijalističkih privreda, u poslednjoj deceniji XX veka, pokazao se neuspešnim u svim državama gde je primenjivan. Retke su bile zemlje, koje od početka nisu sledile taj put (Slovenija), a mnoge su pre (Poljska od 1994.) ili kasnije (Rusija od 1998.) napuštale taj neuspešan model. Nova srpska vlast se odlučila za Program radikalnih ekonomskih reformi, koji je pripremila grupa od 17 autora (grupa G-17), a koji se bazirao na Vašingtonskom dogovoru (razrađenom od strane Svetske banke, MMF-a i administracije SAD) u kome su stabilizacija, liberalizacija i privatizacija njeni ključni elementi.

Stabilizacija se u Srbiji, uglavnom, svela na stabilan devizni kurs, tačnije politiku precenjenog kursa dinara koja poskupljuje domaću robu i destimuliše izvoz, a podstiče uvoz. U takvoj situaciji izvoz postaje nerentabilan, a uvoz ekonomski veoma atraktivan, što dovodi do rasta spoljnotrgovinskog deficita i gušenja domaće proizvodnje. Radikalnom liberalizacijom koja je sprovedena odmah na početku DOS-ove vlasti, doprinela je dodatnom gušenju domaće proizvodnje pošto je prosečna uvozna carinska stopa svedena na jednocifrenu (u kratkom roku smanjene su na trećinu), a ukinuta su i gotovo sva vancarinska ograničenja. Stabilizacija i liberalizacija, kako su sprovedene u Srbiji, doveli su do urušavanja domaće proizvodnje i obaranja vrednost preduzeća koja, u uslovima masovne privatizacije, prelaze u ruke novih vlasnika po niskim cenama. Pored toga, reformatori su se opredelili za model privatizacije prodajom u kome se ostvareni prihodi, uglavnom, ne koriste za privredni razvoj nego za tekuću budžetsku potrošnju.

Insistiranje da nerazvijene zemlje treba da prihvate regionalni koncept ekonomske politike u stvari je tehnika svremene kolonizacije, u kojoj ne dominira vojno osvajanje tuđih teritorija, nego kolonizacija putem anektiranja mišljenja lokalnih elita. Kompradorske elite prihvataju razvojni koncept koji negira efikasnost državne makroekonomske politike i insistira na podršci izvozno orijentisanim preduzećima. Nekritičko otvaranje prema svetskom tržištu češće dovodi do ekonomskog propadanja, a ne razvoja. Radikalna decentralizacija perifernih država olakšava transfer bogatstva prema metropolama. Vašingtonski dogovor u svojoj suštini predstavlja kodifikovani program ekonomskog neokolonijalizma, uz pomoć koga se Srbija (kao i druge postsocijalističke zemlje) lišava vlasništva nad resursima kojima raspolaže i dovodi u takvu dužničku zavisnost (dužničko ropstvo) da postaje bespogovorni poslušnik moćnih i bogatih, a ovaj prostor se tretira, pre

svega, kao izvor jeftine i obespravljene radne snage, te tržište za proizvode i bankarske usluge zapadnih zemalja.

Do izbijanja svetske ekonomske krize veći deo imovine je rasprodan i najatraktivniji deo je prešao u ruke stranaca, a spoljni dug je višestruko povećan. On je krajem 2000. godine iznosio manje od 11 milijardi dolara (od kojih je kasnije otpisano 4,7 milijardi), a već u 2008. godini dostigao je 30 milijardi dolara. U tom periodu Srbija je zabeležila devizni priliv od preko 30 milijardi dolara samo po osnovu privatizacioni prihoda i novih zaduživanja u inostranstvu. Približno isti iznos priliva zabeležen je po osnovu deviznih doznaka građana iz inostranstva. Međutim, na žalost ta sredstva su, umesto u razvoj privrede, najvećim delom bila usmerena u tekuću potrošnju.

3. Ka zaključku

Eumonika (nauka o dobrom društvu) uči da nema kvalitetnog i stabilnog razvoja bez jakog, pluralnog, društva s autonomnim sferama u svim društvenim oblastima, a posebno u privredi. Od davnina važi pravilo: jako, zdravo, stabilno domaćinstvo – zdrava i stabilna porodica, i jaka, zdrava, nezavisna nacionalna ekonomija – zdravo stabilno uređeno društvo. Pri svakoj internacionalizaciji, tj. uključenju u svet, što u savremenim uslovima postaje neminovnost, ne treba smetnuti s uma da tamo bespoštedno vladaju *interes, moć i prinuda*. Stoga, ako narod i njegova elita žele da društvo bude stabilno, slobodno i prosperitetno, potrebna je najpre sopstvena integracija i konsolidacija, pa onda, prema svetskim kriterijumima, uključivanje u šire okruženje. „Svetska istorija, shvaćena kao istorija država, borba je između dva i samo dva principa. Čovek ima dva, i samo dva načina, da sebi obezbedi potrebna dobra: ekonomski način obezbeđivanja dobara je rad, a politički pljačka. Ekonomski način znači: mir, slobodu, bratsku zajednicu, drugarstvo, humanost. Politički način znači: rat, neslobodu, egoističko društvo, dominaciju, varvarstvo.“ Tako je pre osam decenija Franc Openhajmer (Prema: Očić, 2014, str. 21) apriorno i pojednostavljeno jasno ukazao na dva osnovna načina privređivanja – ekonomski (domaćinski) i hrematistični (egoistični).

Ono što su misionari još u 16. veku uspešno oprobali u Paragvaju, a Dostojevski dobro prepoznao u vlastitom dobu, danas je postalo rukovodeći princip i logika kojom se služe evroatlatinski kreatori državnih i političkih modela – videti ljude kao masu, podeliti ih na podobne i nepodobne, na civilizovane i varvare, ne elitu i slabe. „Plasirati ideju antropološkog pesimizma da je velika većina ljudske populacije slaba, nerazvijena, da ne ide u korak s progresom, a zatim proglasiti jednog čoveka ili čitavu naciju podobnom da drugima ukaže na pravi put. U osnovi je ideja da se čitav svet prilagodi, ako ne milom onda svakako silom, koncepciji „slobode“ koju kreira zapadno društvo“ (Arsenijević, 2010, str. 87). ***Taktika je jasna: čoveka treba dobro uplašiti, i kroz strah ga učiniti bespomoćnim, i poslušnim. Cilj je samo jedan: naše apsolutno pokoravanje i služenje njima. Moramo shvatiti da nas ova pandemija laži i straha, ne vodi ka zdravlju i čuvanju života, nego gubitku svega što imamo, a najpre nas samih!*** To znači da svaki pojedinac treba najpre pobediti sebe samoga, da se treba osloboditi osećaja bespomoćnosti i usamljenosti i pobediti spoljašnje autoritete u sebi, koji su usloveli njegovu disciplinu, jednoobraznost i zavisnost od vođa. (From, 1986, str. 10). Tek kada se moderan čovek oslobodi "od" svih ovih spoljnih autoriteta i kada se

KRIZA U KOJOJ ŽIVIMO – OPOMENA ALI I ŠANSZA ZA REGIONALNI RAZVOJ I PREKOGRAIČNU SARADNJU

zagleda duboko u sebe i spozna svoje istinske potrebe i htenja, kada shvati šta ga zaista čini srećnim, on će moći da promeni sebe, da se oslobodi osećaja svoje bespomoćnosti i da shvati da on sam odlučuje o svojoj sudbini. A da bi potpuno vladao svojim umom, čovek mora biti oslobođen od svih pritisaka, a pre svega straha za svoju egzistenciju. Stoga bi područje lične slobode bilo uveliko prošireno uvođenjem garantovanog godišnjeg prihoda koji bi mu davao sigurnost da će u svakom trenutku moći da ostvari bezuslovno pravo na život - da se neće plašiti gladi i ostajanja "bez krova nad glavom". Moderne države- države blagostanja skoro da su se približile ovom idealu, jer su razvile jake programe socijalne pomoći, ali u njima još uvek birokratija upravlja ljudima, traženjem dokaza o potrebi za socijalnom pomoći i odlučivanjem o tome ko može ostvariti pravo na nju, a ko ne. Pandemija korona virusa je u nas unela mnogo smutnje, straha i panike. A to su osećanja koja vode na stranputicu. S druge strane, promene koje su u svetu nastale tim povodom toliko su drastične da se postavlja pitanje – hoćemo li ikad više živeti normalno, kao slobodni ljudi koji ne mogu bez bližnjih? Ili ćemo zauvek nositi maske i strahovati jedni od drugih? U totalitarnom društvu budućnosti, ekonomija je jedan od ključnih načina za disciplinovanje robova Novog poretka. Pandemija virusa korona dodatno je kompromitovala ekonomski sistem neoliberalne globalizacije. Taj proces je počeo izbijanjem finansijske krize 2007-2009. koja nikad nije u potpunosti sanirana. Kada se pojavila nova biološka opasnost ispostavilo se da su države bile potpuno nespemne i nesposobne da joj se suprotstave. Mehanizmi za brzo reagovanje u situacijama krize su demontirani uporedno sa napuštanjem socijalne države. U najbogatijim zemljama nije bilo čak ni zaštitinih maski i druge neophodne medicinske opreme. Zapanjeni posmatrači odjednom su shvatili da se u EU ne proizvodi nijedan gram paracetamola. Korona je najubedljivije pokazala kako je vladajući sistem globalizovanog kapitalizma neodrživ.

Savremeni politikolog Paolo Đerbaudo (Paolo Gerbaudo) smatra da suverenitet čini sposobnost vlasti da ima kontrolu nad svojom teritorijom. Suprotan koncept predstavlja međupovezani globalni ekonomski prostor u kome ne postoji državna kontrola. On se zalaže za forme državne intervencije koje obezbeđuju sigurnost domaćem stanovništvu i zaštitu od preterane izloženosti spoljašnjim uticajima. Da bi se taj cilj postigao, neophodni su progresivni suverenitet, ekonomska demokratija, zaštitine barijere i regulativne institucije. Ne sme se diskurs suvereniteta prepustiti desnici. Ona propagira etno- nacionalni koncept suvereniteta, mržnju prema spoljnim neprijateljima, migrantima i drugim narodima. Levica se poslednjih decenija suviše koncentrisala na odbranu vrednosti srednjih klasa i time sebe marginalizovala. Treba se usmeriti na izgradnju odbrambenih struktura protiv tornada globalnog kapitalizma. Neophodna je zaštita od stranih korporacija i banaka a ne od migranata i drugih naroda. Suverenitet je odbrambeni mehanizam koji većinu brani od manjine, obične ljude od supranacionalnih vladajućih elita: bankara, korumpiranih lobista i političara kao i globalnih institucija poput MMF-a, Svetske banke i sl. Oni na sve načine onemogućavaju autonomiju malih naroda i država. Suverenitet je nužna pretpostavka demokratije, tvrdi Đerbaudo (Gerbaudo, 2017).

Istorija trajanja srpskog naroda (sa državom ili bez nje) je duga, bremenita teškoćama i često ispunjena sukobima. Ako smo, kao država i narod, nešto mogli naučiti iz svog dosadašnjeg postojanja to je da se Sloboda (koja je za naš narod na vrhu svih vrednosti) ne

dobija, niti kupuje. Ona se osvaja! Ali, jednom osvojena sloboda nije konstanta u protoku vremena. Nije večna! Zato se mora braniti sa istim žarom sa kojim je i osvajana. Inače, nestaje i iznova se mora osvajati. A kada govorimo o slobodi ne smemo zaboraviti da bez nacionalne slobode ne može postojati ni istinska lična sloboda. Opet nacionalne slobode, posebno u savremenim uslovima nema bez ekonomske nezavisnosti. Okupirani narod ne može imati slobodne pojedince. Privilegije koje im pruža bogatstvo, spremnost na pokornost, ili statusni položaj nisu sloboda već samo njena iluzija. Takođe, još jednu lekciju iz istorijskog trajanja srpskog naroda možemo naučiti. Srbi su odvajkada bili domaćinski narod otuda i slobodarski narod. Jer domaćin je svoj na svome, ekonomski nezavisan i otuda slobodan. Sa komunizmom a posebno sa tranzicijom, srpski narod je krenuo putem urušavanja domaćinskog duha, put u dužničko ropstvo i na put gubljenja slobode. Poklonili smo svoje fabrike, njive, prirodna bogatstva, trgovinske lance i banke strancima i time velikim delom postali "robovi" u rođenoj zemlji koji "cvrkuću o slobodi i ljudskim pravima". Dakle, bez ekonomske nezavisnosti i slobode možemo imati samo iluziju da smo slobodni, kako na kolektivnom tako i na individualnom planu.

Nacijama su neophodne političke institucije da bi njihovi pripadnici živeli u miru i prosperitetu. Njima su neophodna pravila koja definišu šta je prihvatljivo a šta neprihvatljivo ponašanje, kao i načini kako će biti rešavani sporovi. Nacijama su političke institucije potrebne i da bi ih zaštitile od drugih nacija koje bi mogle poželeti da ih napadnu. Od ranih 1500-tih, dominantna politička forma u celom svetu je država. Stoga nacije žele sopstvene države, jer se kroz njih najlakše dolazi do opstanka i napretka. Prema tome najvažnije pitanje opstanka nacija u uslovima "globalističkog cunamija", jeste pitanje nacionalnog suvereniteta. Reč je potrebi da nacije maksimalno uvećaju kontrolu nad sopstvenom političkom sudbinom, ljubomorno čuvajući svoje običaje i prakse u pogledu uređenja političke vlasti unutar države, kao i u odnosu na druge nacionalne države, i ono što je najvažnije - ekonomsku nezavisnost.

LITERATURA

- Anđelković, P. Nedeljković, R. (2017) Radno (ne)pravo u Srbiji – Od domaćinskog ka slugarskom narodu, Međunarodni tematski zbornik *Nacionalno i međunarodno pravo – aktuelna pitanja i teme*, Pravni fakultet Kosovska Mitrovica
- Arsenijević, M. (2016). *TERRA AMATA VS. TERRA NULLIUS: Diskurs o (post)kolonijalizmu u delima B. Vongara i Ž.M.G. le Klezioda*, Kragujevac: FILUM
- Aristotel, (1984), *Politika*, Beograd: BIGZ,
- Gerbaudo, P. (2017). The populist era, *Soundings: A journal of politics and culture* Issue 65, Spring 2017, pp. 46-58
- Dankli, G. (2005). *Slobodna trgovina – mit, stvarnost i alternative*, Novi Sad: Svetovi,
- De Rougemont, D. (1989), *Budućnost je naša stvar*. Beograd: NIRO - Književne novine
- Dušanić, J. (2008), *Bećarska ekonomija – tranzicija u Srbiji*, Beograd: Beogradska poslovna škola,

KRIZA U KOJOJ ŽIVIMO – OPOMENA ALI I ŠANSZA ZA REGIONALNI RAZVOJ I PREKOGRAIČNU SARADNJU

- Iljin, I. (2012), *Put ka oĉiglednosti*, Beograd: Logos.
- Jovanović, V. (2011), Šta je sloboda, *Izabrani spisi*, Beograd: SluŹbeni glasnik.
- Jovanović, D. (1991), *Sloboda od straha: izabrane političke rasprave*, prir. NadeŹda Jovanović i BoŹidar Jakšić: Beograd: Filip Višnjijć – Naučna knjiga,
- Jovanović, B. (2016) *Antropologija zla*, Beograd: HERAedu,
- Ocić, Č. (2014), Strategije razvoja: zamisli i ostvarenja, U: Časlav Ocić (ur), *Moguće strategije razvoja Srbije*, Ekonomski zbornik Knjiga XIII, Beograd: Srpska akademija nauke i umetnosti. Str. 9-97.
- Tejlor, Č (2002), *Bolest modernog doba*, Beograd: Čigoja štampa
- Hajek, F.(1998), *Poredak slobode*, Novi Sad: Global book,
- Fuzaro, D. (2019), Kosmoplitizam je individualizam, *Peĉat*, br. 599. 19.12. 2019.
- Antonić Slobodan, *OpsluŹujuća inteligencija*, 2018
<https://stanjestvari.com/2018/06/26/antonic-opsluzujuca-inteligencija/>,
pristupljeno: 17.05.2020

THE CRISIS IN WHICH WE LIVE - A WARNING BUT ALSO A CHANCE FOR REGIONAL DEVELOPMENT AND CROSS-BORDER COOPERATION

Abstract: *The ancient wise Chinese people interpret the crisis in two ways: as a warning - a danger, but also a good opportunity. A crisis is always a danger that something important, especially the system, will collapse. But crisis is also a warning from which to learn and create a chance for a new rise. Have we learned a lesson from this crisis? The age we live in is the age of information. We live in a time in which almost every piece of information travels from one end of the world to the other in a split second, without at the same time being sure of its credibility. Our time of information has turned into a time of manipulation, and the best and most successful means of manipulation and rule is fear. This pandemic of the virus called covid-19, whatever the nature of its origin, can also be called a fear pandemic. Crisis situations, as warned by many great thinkers such as Boden or Hobbes, and best of all Carl Schmidt in his theories of state of emergency and dictatorship, represent the basis for understanding politics and the theory of the state, but also crises into which humanity, as Marx said, inevitably enters. In crisis situations, it is clear that all the failures of wrong policies and decisions can be seen in the palm of your hand ("it does not snow to cover the shore, but for every beast to show a trace"), so that this new epidemic has brought to the surface all the ills of our society. vulgar manipulations of the media for political purposes, through the generation of "fake news", all the way to the great distrust of citizens in official institutions. The basic idea of the paper is*

Petar, M. Anđelković, Ivan Baščarević

to point out the need, that in times of crisis such as this, and what is expected in the future, it is necessary to strengthen the national economy and rely more on cooperation with neighboring countries.

Keywords: *Pandemic, crisis, neocolonialism, state of emergency, national economy*

QUALITY OF EDUCATIONAL SERVICES: PERSPECTIVE OF PARENTS

Lidija Kodrin, PhD¹
Ivana Marinović Matović²

Abstract: *Secondary schools need to be aware that the ultimate arbiter of quality of the educational services they provide are as one of primary customers of educational services parents. The objective of the study is to determine the dimensions of the expected and perceived quality of educational services from parents' perspective and to identify if the dimensions of the expected and perceived quality of parents coincide with the dimensions in the classical gap model. Qualitative research that provides insight into the perspectives of parents on the quality of educational services and their understanding of the quality concepts was conducted. Based on the results of the parents' focus group and the original SERVQUAL instrument the questionnaire was designed and used in further research.*

Key words: *education, marketing, perceived quality, SERVQUAL*

Introduction

Schools need to be aware that the ultimate arbiter of quality is always an individual who, from a subjective perspective, compares his perception of services and the result of services with his expectations from a subjective perspective. Authors suggests that customer do not perceive quality in an unidimensional way. The research of Zeithaml, Parasuraman, and Berry (1990) has identified five dimensions of service quality: reliability, responsiveness, assurance, empathy and tangible, along with the scale developed to measure them, SERVQUAL.

Primary customers of secondary schools are students, their parents and employees of the school. Barnes (in Schlechty 1990, pp. 33) stresses that »in today's competitive environment, parents and other taxpayers ultimately determine how and whether schools stay in business. They are the purchasers of educational services for our youth. By definition, then, they are our primary costumers«.

The objectives of the research presented in this paper are: to determine the factors that influence the perceived quality of educational services by parents and to find out if they correspond to dimensions in SERVQUAL questionnaire.

¹ Faculty of Commercial and Business Sciences Celje, Slovenia, lidija.kodrin@guest.arnes.si

² Addiko Bank AD Belgrade, Serbia, Ivana.m.matovic@gmail.com